

УДК 94 : 329.11 (477.83/.86) “1918/1939” (092) С. Томашівський

СТЕПАН ТОМАШІВСЬКИЙ ПРО ДОСВІД ВИЗВОЛЬНИХ ДЕРЖАВНИЦЬКИХ ЗМАГАНЬ УКРАЇНЦІВ

Михайло ШВАГУЛЯК

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра нової та новітньої історії

Поразка Української національної революції викликала серед еліти українського суспільства Галичини необхідність окреслити завдання національного суспільного руху та перспективи його розвитку, що базувалися на усвідомленні найновіших визвольних змагань та оцінці актуального політичного становища. Поза радикальними українськими політиками, які обрали курс на конфронтацію з Польською державою та вірили у швидкий розвал повоєнної європейської системи, в середовищі українських культурно-просвітніх і фінансово-економічних товариств, церковно-ієрархічних колах та серед інтелектуальної еліти формувалася нова політична течія – український консерватизм. Консервативні політики спробували переглянути дотеперішні концепції і практику національної політики, враховуючи невдалий досвід визвольних змагань. Ініціативу в цій справі виявила група вчених-істориків з Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка, центральною постаттю якої став Степан Томашівський (1875–1930). У газетних статтях і в листах до своїх однодумців та інших галицьких політичних діячів він критично аналізував розвиток української політичної думки та національного руху на тлі нової системи міжнародних відносин, що склалася після Першої світової війни.

Ключові слова: наслідки Української національної революції, українська політична думка, національний рух у міжвоєнній Галичині, український консерватизм, Степан Томашівський, листування.

Одним із найзначніших наслідків Першої світової війни був розпад багатоетнічних імперій, який супроводжувався зростанням національної свідомості та політичною активізацією бездержавних народів. Усвідомлення власної національної ідентичності та окремішності стали в цей час провідним політичним мотивом і для українців, які поряд з іншими народами Центральної та Східної Європи взялися за досягнення найвищого національного ідеалу – створення власної державності. Сам факт пробудження державницьких прагнень у представників провідних українських політичних і суспільних груп з обох боків довоєнного австро-російського державного кордону та поширення їх на ширші верстви був епохальним явищем у новій історії українства, ставши водночас великою несподіванкою для європейської громадськості й, насамперед, політикуму держав-переможниць у світовій війні. Міжнародні обставини, що склалися внаслідок війни, були явно не на користь української державності. У

програмах повоєнного устрою Європи, опрацьованих політичними лідерами держав-переможців, не було місця для незалежної української держави, а на українські землі претендували сусідні держави – нововідроджені й підтримувані державами Антанти Польща і Чехословаччина, а також Румунія та контрольована більшовиками Росія. Тож зусилля проголошених у 1918 р. національних держав – Української Народної Республіки (УНР) і Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), очолюваних переважно недосвідченими у державних справах інтелігентами, були спрямовані головно на збройний захист своїх державних творінь від зовнішніх посягань і на дипломатичні заходи задля здобуття підтримки суверенних прав українців з боку урядів країн Заходу. Кількарічна боротьба українства врешті-решт зазнала поразки. Наддніпрянську Україну опанувала радянська Росія, західноукраїнські землі окупували Польща, Румунія і Чехословаччина. Завершальним актом українсько-польської боротьби за володіння Галичиною стала невдача українців на зовнішньополітичній арені: 15 березня 1923 р. Рада Послів Антанти визнала суверенітет Польщі над краєм.

Поразка державницьких змагань стала викликом для українського суспільства Галичини. Її болісно сприйняли представники різних середовищ – і члени політичних угруповань, і ширші кола громадянства. В оцінках ситуації, що склалася, та її причинах і передісторії запанували хаос та багатоманіття думок. Багато хто розглядав падіння Української держави та позицію західних держав стосовно державницьких прагнень українців як національну катастрофу. Втім, поряд з настроями розчарування й безнадії, активізувалися спроби окреслити завдання національного суспільного руху та перспективи його розвитку, що базувалися на відмінних баченні найновіших визвольних змагань та оцінці актуального політичного становища. Серед чинників, що мали помітний вплив на ці розмірковування, були сам факт здобуття незалежності іншими, ще донедавна бездержавними народами, у тому й невеликими за чисельністю націями (такими як, наприклад, прибалтійські), та формування уявлень про досвід їхньої боротьби за державність.

Доволі значна частина української суспільності, до якої належала більшість членів провідних політичних організацій – Української національно-демократичної партії (у 1919 р. її перейменовано на Українську народно-трудова партію) і Української радикальної партії, різних громадських товариств, не вважала справу української державності остаточно програною і розглядала її втрату як скороминущий факт, вслід за котрим має прийти нове піднесення активності визвольної боротьби. Більшість українського громадянства відмовлялася визнавати суверенітет Польщі над Галичиною і відповідала акціями спротиву на наміри та зусилля польської влади інкорпорувати українські землі до польської етнічної території. Цей рух заохочував і спрямовував український екзильний уряд у Відні, що діяв тут до травня 1923 р.

Найактивнішим чинником опору стало молодіжне середовище, очолюване старшинами колишніх українських армій, що поверталися до краю з польських таборів та еміграції. Вояки, які нещодавно були основною силою боротьби за Українську державу, розглядали ситуацію з позиції державницьких та соборницьких актів 1918–1919 рр. і не хотіли миритися із встановленням у краї польської адміністрації. Не поділяючи надій уряду Євгена Петрушевича головно на зовнішні чинники (тобто на підтримку української справи з боку держав Антанти), вони пропагували ідеї національного активізму й віри у власні сили¹. Їх настрої комендант колишнього корпусу Січових стрільців Євген Коновалець сформулював так: “Війна не закінчена, зброї не складаємо, йдеться про те, щоб не дати закріпитись на західноукраїнських землях молодій польській владі”². З цією метою восени 1920 р. було створено підпільне бойове об’єднання – Українську військову організацію, яка ставила за мету здобуття державної незалежності шляхом збройного повстання.

Поважне місце в політичних розрахунках прихильників активної боротьби займало трактування перспектив міжнародних відносин і можливих змін щодо української проблеми на загальноєвропейському рівні. Частина українських політиків вірила у швидкий розвал повоєнної європейської системи та неминуче зіткнення Польщі або з Росією, або й з німецько-російською коаліцією, наслідком чого мала стати воєнна поразка Польщі і втрата нею контролю над українськими землями.

Хоча цій концепції в політичних конструкціях галицького політикуму перших років після поразки Національної революції належала домінуюча роль, вона не була єдиною оцінкою актуальної ситуації та перспектив національно-політичного розвитку. Як реакція суспільства на бурхливі політичні, соціальні, психологічні зміни, економічні та духовні руйнації формувалася нова політична течія – український консерватизм. Консервативні ідеї генерували різні суспільні прошарки – провід українських культурно-просвітніх і фінансово-економічних товариств, церковно-ієрархічні кола, інтелектуальна еліта, тобто переважно ті середовища, які виступали в ролі охоронців християнських і народно-історичних традицій та національної субстанції. Саме в цих сферах неприхильно ставилися до продовження – за умов, що склалися, – визвольних змагань революційними засобами, виявляли щораз більше невдоволення безперспективною політикою українського екзильного уряду Є. Петрушевича. Власне тут сильне занепокоєння викликала можливість повторного більшовицького наступу на західноукраїнські землі.

Як наслідок виникають спроби переглянути дотеперішні концепції і практику національної політики. Ініціативу в цій справі виявили вчені-історики з Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка: Степан Томашівський (1875–1930), Іван

¹ Коновалець Є. Причинки до історії української революції. Прага, 1928. С. 37.

² Цитуємо за: Історія українського націоналістичного революційного руху (Короткий нарис). Б.м., 1950. С. 26.

Кревецький (1883–1940) та Іван Крип'якевич (1886–1967). Помітний вплив на їх наміри оцінити актуальну ситуацію крізь призму критичного погляду на українську минушину справили новаторські теоретичні розвідки В'ячеслава Липинського (1882–1931), представлені в “Листах до братів-хліборобів” і його фундаментальній історичній праці “Україна на переломі”³.

Центральною постаттю невеличкого гурту став С. Томашівський. Його активне зацікавлення політичними справами спиралося на великий досвід наукового аналізу й синтезу та глибокі знання в ділянці історії. Мав він також за плечима службу в зовнішньополітичному відомстві ЗУНР: у 1919–1921 рр. працював у різних українських дипломатичних представництвах за кордоном – у Швейцарії, Франції та Англії. Вже тоді сформував свій особливий погляд на евентуальний розвиток українського питання у рамках міжнародних відносин Версальської системи та можливе вирішення в цьому контексті справи Галичини. На цьому ґрунті в нього ускладнилися взаємини з головою українського уряду у Відні Є. Петрушевичем. С. Томашівський критично ставився до максималістських домагань уряду перед державами Антанти, вважав, що ідея досягнення державної незалежності Галичини при підтримці держав-переможниць є нездійсненною за актуальних міжнародних реалій. Натомість обстоював думку, що екзильний уряд повинен домагатися найсприятливіших для українців політично-правових умов перебування краю в складі Польщі, оскільки польська окупація, здійснена згідно з рішенням Паризької мирної конференції, стала невідворотним фактом⁴. Прийнятною формою, на його думку, мала б бути широка автономія Галичини, встановлена під міжнародним контролем⁵. Позиція С. Томашівського не була підтримана керівництвом урядового центру, а в січні 1921 р. він був звільнений з посади виконувача обов'язків голови делегації ЗУНР на Паризькій мирній конференції і, таким чином, усунений від активної дипломатичної діяльності⁶. Влітку 1921 р. С. Томашівський подав у відставку і тимчасово оселився в столиці Німеччини.

У Берліні С. Томашівський вирішив узятися до теоретичної та ідейно-просвітницької праці. Планував організувати видання власного друкованого органу, вважаючи, що за тогочасних умов “майже одинокий спосіб промовляти з виглядом на успіх, то газета”⁷. Реалізація нових задумів привела його до редакції часопису “Українське слово”, що виходив під керівництвом Зенона Кузеля та Дмитра Дорошенка. Політична лінія видання була прогетьманською, але газета не підпорядковувалася українському монархічному центру в Берліні. На сторінках “Українського слова” С. Томашівський опублікував низку статей і нарисів, в яких критично аналізував розвиток української політичної думки та

³ Лисяк-Рудницький І. Між історією і політикою. Мюнхен, 1973. С. 137.

⁴ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІА України у Львові), ф. 368 (Степан Томашівський), оп. 1, спр. 136, арк. 108–108 зв.

⁵ С. Томашівський: Історик, політик, публіцист. Львів, 1931. С. 68.

⁶ ЦДІА України у Львові, ф. 368, оп. 1, спр. 147, арк. 10.

⁷ Там само. Ф. 309 (Наукове товариство ім. Шевченка), оп. 1, спр. 1006, арк. 56 зв.

національного руху на тлі нової системи міжнародних відносин, що склалася після Першої світової війни. Найважливіше з надрукованого було видано окремою збіркою⁸. В. Липинський високо оцінив публікації С. Томашівського, характеризуючи їх як єдине в газеті, що “робить вражіння і лишає слід по собі”⁹.

Проте сам С. Томашівський не був задоволений ані своїм становищем у редакції, ані наслідками своєї праці в газеті. Це загострило його взаємини з керівниками редакції, зокрема з Д. Дорошенком. Залишивши працю в “Українському слові”, С. Томашівський не відмовився від своїх намірів. Його думки захопила ідея згуртувати однодумців для налагодження справи “ідейної перебудови [...] громадянства”. Щоправда, пошук однодумців не давав приводу для великого оптимізму. “Перебираючи в голові наших людей, – писав С. Томашівський у листі до І. Кривецького 4 липня 1922 р., – я налічив тільки 2–3 людей, з якими є спільна ідейна основа й теоретична можливість спільної практичної праці”¹⁰. Йшлося, насамперед, про В. Липинського і самого І. Кривецького, а також про І. Крип’якевича та колишнього міністра закордонних справ в уряді ЗУНР Василя Панейка.

Однак дієва співпраця навіть такого невеличкого кола людей видавалася справою вельми проблематичною – з огляду хоча б на те, що всі вони у той час жили в різних частинах Європи: С. Томашівський – у Німеччині, В. Липинський – в Австрії, І. Кривецький та І. Крип’якевич – у Галичині, В. Панейко – у Франції. До того ж не було між ними й цілковитої згоди як у загальнотеоретичних питаннях, так і в розумінні тактичних завдань національно-політичного розвитку. Втім спілкування та обмін думками у листах, до чого і зводилася в основному їх співпраця, дають уявлення, зокрема, про роздуми С. Томашівського над досвідом й уроками Національної революції та про його бачення перспектив подальшого розвитку національної політичної думки і практичної політики (див. *документи 1–4*).

Разом з тим, у момент поглиблення кризи в національному політичному житті, спричиненого рішенням Ради послів від 15 березня 1923 р., С. Томашівський вдається до спроби прямого втручання в ситуацію, щоб домогтися зміни дотеперішньої політики провідних політичних середовищ Галичини. До цього спонукав розвиток подій у середовищі членів Української народно-трудової партії (УНТП). Партія, яка очолила Листопадовий революційний чин 1918 року і була провідною силою в ЗУНР, тепер переживала глибоку кризу. В ході боротьби між окремими фракціями, на які розколювалася партія, навесні 1923 р. зросли впливи прибічників “поміркованого” щодо Польщі політичного курсу. Один з їх лідерів, Володимир Бачинський ще раніше звертався до С. Томашівського з проханням висловити свою думку стосовно актуальних політичних справ¹¹. На

⁸ *Томашівський С.* Під колесами історії: Нариси і статті. Берлін, 1922.

⁹ ЦДДА України у Львові, ф. 368, оп. 1, спр. 178, арк. 18 зв.

¹⁰ Там само. Ф. 309, оп. 1, спр. 1006, арк. 40.

¹¹ Лист В. Бачинського до С. Томашівського, 8 вересня 1922 р. (Там само. Ф. 368, оп. 1, спр. 155, арк. 5 зв.).

початку травня 1923 р. С. Томашівський прибув до Львова, щоб – як він писав завчасу в листі до І. Кривецького – “розглянутися в людях і обставинах”¹². Прикметно, що його короткотривалий візит до Львова припав на час підготовки до народного з’їзду УНТП. Архівні матеріали свідчать, що він брав активну участь в обговоренні становища в партії та у підготовчій до з’їзду роботі. Зокрема варто згадати написаний рукою С. Томашівського проект інаугураційної промови новообраного голови партії, який, судячи з усього, призначався для Володимира Охримовича як імовірного провідника УНТП¹³. Та найбільший інтерес – з точки зору оцінки політичної ситуації й окреслення завдань українських національно-політичних угруповань – становить текст звернення С. Томашівського, датований 15 травня 1923 р. і адресований, як свідчить його зміст, до провідників партії (див. *документ 5*). Автор наголошував на потребі зосередитися передусім на критичному аналізі й оцінці безпосереднього минулого та сучасного становища. Йшлося про те, щоб спробувати зрозуміти і засвоїти той переконливий урок, який здобули українці, намагаючись здійснити велику справу – створити власну державу¹⁴.

Можна зі значною мірою вірогідності стверджувати, що поради і консультації С. Томашівського справили певний вплив на роботу народного з’їзду. Серед основних його рішень, прийнятих під впливом “поміркованої” групи (її представник В. Охримович став головою партії), була резолюція з вимогою надати західноукраїнським землям автономію в рамках Польської держави. Ця ухвала явно перегукувалася з міркуваннями історика стосовно можливостей і перспектив припинення жорсткої конфронтації з Польщею та пошуку моделі співіснування українців і поляків в одній країні. Загалом же С. Томашівський залишився невдоволеним політичним курсом УНТП та інших політичних середовищ (див. *документ 6*). Українське галицьке суспільство не було готове до такого різких змін у політиці, ініціатором яких виступав С. Томашівський. Групу В. Охримовича вже під кінець 1923 р. з провідної позиції в керівництві УНТП витіснила так звана “незалежна група”, яка домоглася скасування автономістської резолюції травневого з’їзду партії і продовжила політику невизнання польського суверенітету над західноукраїнськими землями.

Проте С. Томашівський не відмовився від намірів випрацювати альтернативну ідейно-політичну платформу, що ґрунтувалась би на консервативному світогляді. Вихідним пунктом його роздумів були, знову ж таки, найновіші українські визвольні змагання. Розмірковуючи над їх невдалими результатами і станом сучасного йому національно-політичного життя, він обстоював думку про першочерговість глибокого й всебічного аналізу підсумків Української революції та гостро критикував намагання будувати нові політичні плани без врахування

¹² Лист С. Томашівського до І. Кривецького, 8 квітня 1923 р. (Там само. Ф. 309, оп. 1, спр. 1006, арк. 86 зв.).

¹³ Там само. Ф. 368, оп. 1, спр. 136, арк. 148–149.

¹⁴ Там само. Арк. 95 зв.

історичного досвіду. Докладний аналіз подій найновішої історії України став одним з головних завдань С. Томашівського як ученого і політика, виконанням якого він зайнявся невдовзі після виходу у відставку в 1921 р. Цій проблематиці присвячене його листування з однодумцями з НТШ і чільними політичними діячами Галичини. Викладені в цих листах міркування варті уваги як важливе джерело до історії української суспільно-політичної думки міжвоєнного часу.

У пропонованій публікації подаємо шість листів С. Томашівського з 1922–1923 рр.: чотири – до І. Кривецького (від 29 липня, 21 і 25 серпня 1922 р. та 23 березня 1923 р.), один – правдоподібно, до проводу УНТП (від 15 травня 1923 р.), один – до В. Охримовича (від 23 червня 1923 р.). Зауважимо, що з двох листів до І. Кривецького (від 21 і 25 серпня 1922 р.) наводимо лише окремі, виділені самим автором фрагменти, зміст яких йде в річищі його роздумів про досвід найновіших державницьких змагань українців та актуальну ситуацію в національному політичному житті. Усі наведені нами листи до І. Кривецького є оригінальними документами, що відклалися в Центральному державному історичному архіві України у Львові¹⁵, звернення на адресу проводу УНТП та лист до В. Охримовича зберігаються в цьому ж архіві в копіях¹⁶.

ДОКУМЕНТИ

№ 1

Лист Степана Томашівського до Івана Кривецького (29 липня 1922 р., Берлін)

Берлін, 29.VII.1922

Дорогий Пане Товаришу,

Дивуєтесь мойому песимізму й уважаєте його неоправданим та рекомендуєте з свого боку противний настрій – оптимістичний, одначе... якими справжніми даними доказуєте його оправданість і вищість – мені не ясно. Невже Ви думаєте, що се у мене такий тільки психічний настрій, викликаний сьгоднішнім моментом? Ні, Пане Товаришу, се вже не настрій, а глибоке переконання, світогляд, добутий довголітнім досвідом, обсервацією, дослідом, ну та й інтуїцією подекуди. Я бачу, як ми щораз більше котимося вниз і мені страшно, що ніхто майже не бачить сього, не думає зарадити сьому, тільки, навпаки, приспішає сей фатальний розгін.

Про Соборну Україну вже й не говорити, вона звертає швидкою ходою у стан із XV в.; одначе Галичина! Мені кривавиться серце, коли бачу як ми нічого не скористали з 8-літньої науки і гонимо за якимись привидами. Самі кажете,

¹⁵ Там само. Ф. 309, оп. 1, спр. 1006, арк. 43–46, 53–53 зв.

¹⁶ Там само. Ф. 368, оп. 1, спр. 136, арк. 94–100 зв., 101–101 зв.

що ми не дозріли до своєї держави, одначе загаль громадянства глибоко переконаний, що Ллойд Джордж¹ має в кишені декрет на нашу державу і завтра поробить нас президентами, міністрами, послами й обсипле горами валюти... Для сеї справи ми пожертвували в 1918/9 край, десятки тисяч добірної молоді, безконечні мільйони майна і гроша з таким тільки вислідом, що земля опинилася на ласці і неласці поляків, зате горстка несовісних людей бавиться в державу... На сю забаву пішла вже друга сотня тисячів долярів, зложених наївними емігрантами в Америці, коли тимчасом край і нарід нидіють культурно, економічно і потопають політично.

“Держава” – осе те слово, яке загіпнотизувало нашу суспільність, з якої 0,999 не тямить нічого відносно дійсного значення і ваги сього слова. Коли такі держави як Німеччина на очах наших гинуть, то ми 99/100 нашої національної енергії присвячуємо державному самодурству.

І невже державність сама по собі має бути ціллю національних змагань і національної політики? Авжеж що ні! Державність то тільки форма, в якій національні сили найкраще можуть розвинути; коли ж ся форма недосяжна, то треба звернути всі зусилля не в напрямі погоні за недосяжним, тільки на творення реальних вартостей, економічних, культурних, соціальних, моральних, які дозволили б нам, коли прийде слухний час, здати нам інакше іспит національно-політичної зрілости, ніж сим разом. А сей момент не буде ні завтра ні позавтра. Чехи ждали 300 літ на відбудову своєї історичної держави, поляки 150 літ, а ми хочемо мати з дня-на-день, хоч досі так якби ніколи не мали! Тим часом другий такий момент як 1914–18 не зараз поновиться.

Ви пишете, що зміна залежить від активності тих, що бачать ліпше та що *gatta cavat lapidem**. Я не хочу впевняти, що наше громадянство не дозріє ніколи, одначе здаю собі добре справу з того, що наше становище з кожним роком стає тяжче, грізніше і розпучливіше! Сьогодні ідеалом виходить наше становище до 1914 р., а навіть (на Наддніпрянщині) до 1906 р. з усіма указами 1876 р.² З сього бачите, що недержавний, невірний стан може бути цінніший від “державного”.

А в тім, чому ми так фатально прорізали нашу долю 1918/9 р.? Чи тільки тому, що не розуміли гаразд і не вміли цінити ідеї державної самостійности? З Вашої критики Донцова³ і Панейка⁴ так виходило б (“моральні і психологічні умови”). Я не думаю так. Наша державна нездібність лежить не в недостатчній свідомості і хотінню, а тільки в тім, що ми до держави не підготовані культурно, соціально й економічно. Прим.[іром] поляки (прихильні Антанті) і чехи до 1917 р. не виставляли зовсім самостійницької програми, тільки автономічну; литовцям, естонцям і латишам до того часу і не снилося про самостійність, одначе всі вони через ніч приноровилися до змінених обставин, удержалися на поверхні і виграли. А ми?

* *Gatta cavat lapidem* (лат.) – крапля камінь довбає

Виходить, що нам потрібно чогось іншого, ніж “державного ідеалу”, а се – підготування до нього. Тому-то національна педагогія повинна б – на мою думку – викоринити передчасний гіпноз “державности” і – як колись станчики⁵ в Галичині й позитивісти⁶ у Варшаві – виховувати наперед громадянство на новочасну націю, з усіма її функціями, прикметами і потребами.

Одним словом нам потрібно плекати тепер не державний ідеал, тільки національний; а сі два поняття не тотожні. Доки ми не будемо справжньою (хоч і бездержавною) нацією, поти зайва а навіть шкідлива річ ганятися за державним ідеалом. Сю похибку робите Ви у Вашій критиці і мабуть кривдите Панейка, який (на жаль, не зовсім відкрито і щиро) хотів, здається, те саме сказати, дораджуючи резигнацію з самостійництва в користь рос.[ійського] федералізму (забув тільки, що Росії нема, а Польща є). Та про се може иншим разом більше.

Під сим кутом бачення – різниці між підготованістю до державного життя і змаганням до самостійности – стає зрозуміліший наш “анархізм”. Се менше психологічно-моральна хвороба, а більше органічно-фізична: не дозрілість соціальна, культурна й економічна; хоч і першої не можна заперечувати. Та поперед усього нам треба взятися до лічення головної – органічної. Як ще промине кілька таких безплідних років, як останні, то може бути запізно. На сім поки що уриваю й

Здоровлю Вас сердечно
С. Томашівський

№ 2

Лист Степана Томашівського до Івана Кривецького (21 серпня 1922 р., Берлін), фрагмент

[Берлін,] 21.VIII.1922.

[...] Тепер кілька слів в дальшій дискусії про “державний ідеал”. У нас обох нема, мабуть, принципіальної різниці думок, а тільки неоднакові погляди на тактику. Та не забувайте, що при “ідеалах”, себто цілях, поки що нездійснених, сам клич – пусте, натомість тактика практичного життя – все. Чому у нас стільки руїників, освічених як кажете – і заможних навіть? Одні з них теоретики, у них держава то фікція, доктрина, партійні програми тощо; вони не тямлять, що держава то дуже складний віками, а хоч поколіннями вироблюваний соціально-господарський і культурний організм, і тому не диво, що поставлені сліпим випадком, воєнними обставинами, коло державної машини, збудованої ким иншим, поводяться так як темний п’яний мужик, якому Ви віддали б перший раз у життю вести локомотив поспішного поїзда. Таж до 1917 р. на цілій Соборній Україні не було й одного сільця, яке було б справді в українських руках, себто мініятюркою національного державного орудування. Та між руїниками є ще й інші поради. Для них – держава то “вони”... як диктатори, міністри, амбасадори і т. п. Як Ви

хочете у сих і тих витворити “державну культуру” і державно-творчу здібність? Пропагандою культу держави та державности? Се так якби Ви хотіли повторювати день-у-день кожній дівчині, маленькій і більшій, дурній і розумній, здоровій і каліці: Ти жінка і мати, се твій ідеал!, ти не думай ніпро що инше тільки про твої функції жінки і матері! Я думаю, що сей метод виховання не дав би ані добрих жінок, ані матерів, а скорше всього передчасних проституток.

Хочете знати, в чому лежить перша ступінь державно-творчої здібності народу? В асиміляційній здібності його: коли він абсорбує і поглинає у свій організм кожного чужинця, що осів на його території; коли ся асиміляція dokonується атракцією економічної й культурної сили та робить усяку чужоплемінну колонізацію безнадійним підприємством. Чи не сором нам, що Львів не був ніколи українським (руським), навіть у княжих часах? При таких безсиллю, примітивности соц.[іально]-культ.[урного] організму – чи добре завертати молоді голови перспективами міністеріяльних становиск і робити з них гохштаплерів**? А ще важніше, чи при нашім безсиллю і на довший час безнадійних обставинах корисно дразнити противника нашими “ідеалами” і заохочувати його до ще дальшого основного підтинання нашого слабого організму в самім корені? Чи Ви, попавши у необхідність служити комусь по неволі, станете повторяти, Ви, Ваша жінка, Ваші діти і вся сім’я, день-у-день, при кожній нагоді, прилюдно в очі Вашому панови: “Уважай, ми тільки думаємо про те, щоб Тебе одної ночі застукати і сісти на твоє місце?” Роздумайте гаразд над сим, а зрозумійте, що є правдиві ідеали, про які повинно говоритися у “святія святих”. Не кидайте перел межі свинею!⁷

Ще одне слово про Галичан. Ви ціните (і справедливо) певну гром.[адянську] дисципліну, та не забувайте: 1) що дисципліна то негативна чеснота; 2) що не слід називати дисципліною того, що є тільки звичайним собі браком відваги і безхарактерністю. [...]

№ 3

Лист Степана Томашівського до Івана Кревецького (25 серпня 1922 р., Берлін), фрагмент (постскрипtum на окремому аркуші)

[Берлін,] 25.VIII.1922

[...]

P. S.

Користаю з нагоди, щоб докинути ще кілька слів до нашої розмови про державність.

Кладете натиск на потребу державної культури. Як можна її здобути? Хіба не теоретичними балачками або хоч би й морально-політичними казаннями. Як

** Hochstapler (нім.) – авантюрист, аферист, шахрай

письменської культури ніхто у світі не набрався ще, хто довше або коротше (звичайно – довше!) не письменничав; як хліборобської культури не поглибив і не присвоїв собі той, хто свою мудрість черпав тільки в кабінеті або кав'ярні, а не мав нічого до діла з землею, насінням, машиною, робітником і т. п.; як товариської культури не навчиться той, хто живе відлюдком; так і ніхто не в силі присвоїти собі державну культуру без державної практики, все одно у своїй чи чужій державі. Де наші українці мають перебувати ту школу? Поляки, що тільки тепер уміють оцінити заслуги Голуховського⁸, Баденія⁹, Бобжинського¹⁰ й ин. Участю в орудуванні чужою державою вони зробили своїх земляків *regierungsfähig*^{***} і сьогоднішня Польща то їхня заслуга.

Я завсіди так само думав. До війни сподівався, що українцям в Галичині вдасться таки взяти у свої руки деяку частину публичної адміністрації – не вдалося задля війни; в часі її я завсіди боявся наших великодержавних ілюзій й уважав, що справжнім осягасим ідеалом наших нац.[іональних] політ.[ичних] змагань повинна бути ширша автономія Схід.[ної] Галичини і сусід[ів] в межах Австрії, та початки автономії в межах Росії. Та все вийшло инакше. І наддніпрянці і Галичани, діставши в руки владу, не тільки не вмiли користуватися нею, зберегти її, а всякою глупотою, божевіллям і зловживанням запропастили й те позитивне, що було.

Зокрема в Галичині ми, окрім низки шкіл, толерованих до часу (не згадую церкви) не маємо нічого. Знов *da capo*^{*4} треба буде боротися за букви, написи тощо. По програній 1919 р. я сподівався, що при помочі Мир[ової] Конф.[еренції] в Парижі ми зможемо таки зберегти *minimum*^{*5} автономної державности в Галичині й утворити справжній П'ємонт на будуче. Та наш національний максималізм (большевизм!) в ім'я: все або ніщо! знівечив усе. Наддніпрянці мають хоч теоретичну федерацію, а ми? 91 арт. Сен-Жерменського трактату, в якому про нас нема ні слівця¹¹. Та про се писати б багато. Колись прийдеться, тим часом

Здоровлю сердечно
С. Томашівський

*** *Regierungsfähig* (нім.) – здатний до управління

*4 *Da capo* (італ.) – знову, від початку

*5 *Minimum* (лат.) – найменше

№ 4

Лист Степана Томашівського до Івана Кривецького (25 березня 1923 р., Берлін)

Берлін, 20.ІІІ.23.

Дорогий Пане Товаришу,

Совершилося¹². Скінчилося найсумніше; з усіх теоретично здогадуваних можливостей сталася та, яку можна було сформулювати тільки найчорнішому песимістові. Рік тому й Ви назвали мене безнадійним песимістом, та признаюся, що й я грішив оптимізмом. Наперед довго сподівався, що наше громадянство матиме настільки інстинкту елементарного, чисто біологічного самозбереження, що не доведе до крайности і хоч з ударом першого дзвону дванадцятої години покладе кінець тому божевіллю, що в останніх часах ховалося під назвою національної політики; та даремно. Безнастанними провокаціями і нетактом, поступками, що йдуть у розріз із найпримітивнішими вимогами здорового розсудку, їдю паралітичної преси довели до того, що Європа (так, Європа!) побачила необхідність покласти край сьому дикому танцеві, та разом із сим відобрати нам останню правну основу нашої теоретичної непідлеглости, яка то основа колись, у будучині, могла б бути великим ратунковим знаряддям... Тепер пропало. Нас віддано формально, дефінітивно і без застережень Польщі. Що наша політика мусила довести до того, про се я не сумнівався і писав Вам про се кількома наворотами; та я сподівався, що у відповіднім акті буде включена хоч та позірна автономія, якою обдарував нас конст.[итуційний] сойм¹³, якщо вона не буде поправлена по думці проекту з 1919 р., та тимчасом нас віддано тільки під покрив трактату з 28.VI про охорону жидів (sic!), а справу нац.[іонального] самоврядування полишено добромінію Польщі: вона може ввести його за 1 1/2 року (як ухвалено), може за 15 або 150, або й зовсім ні, може його односторонно змінити і т. ин. Що більше – в акті не знайшли місця на... амністію!

Чи маю з сеї причини почувати яке особливе пересердя або ненависть до Польщі? Ні, ані трохи. Я бачу, що вона поступає так, як кожда инша на її місци поступила б, коли б мала до діла з нами. Та ж ще в р. 1919 всі закордонні місії, явні і тайні, які побували у нас, заявляли на паризькій конференції unisono^{*6}, що ми не надаємося навіть і до автономії, хіба дуже обмеженої; пізніша наша політика, зокрема останньорічна, мусила знищити й останки віри у нашу життєвість. Так ось виборча абстиненція^{*7} – абсолютно незрозуміла жадному чужому політикови – коншахти з большевиками, настирливість нашої sit venia verbo^{*8} дипломатії добила нас... Пане Товаришу, і Ви хочете писати славословія Галичанам за їх “державоспосібність” і побивати ними Наддніпрянців за їх

^{*6} unisono (італ.) – унісон; тут: узгоджено, злагоджено

^{*7} Abstinencia (лат.) – стримування

^{*8} Sit venia verbo (лат.) – якщо можна говорити, з дозволу сказати

анархістичність! Чолом перед галицькою сірою громадою, та кретинізм, підлота і безхарактерність нашої інтелігенції ані трохи не стоять позаду наддніпрянських чеснот, а хто зна чи не навпаки... Досить прочитати кілька останніх номерів “Гр.[омадського] Вістника”. Після вчорашніх самопевних вигуків, зневажливих атаків і погроз – сьогодні запевнення, що рішення Ради Амбасадорів то наша виграна, бо найсильніший той, що сам стоїть, ні, вибачайте, хто сам лежить! Та доволі того.

Я взявся за перо, щоб порадитися з Вами. Тепер, коли ніхто не зможе вже закинути мені, що своїм виступом можу нашкодити національній справі перед її “вирішенням”, хочу писати і про наші галицькі справи, які доси старанно обминав. Троє людей є у нас покликаних до того з уваги на свою поінформованість і вільність від закиду, що пишуть *pro domo sua*^{*9} себто Панейко, Ви і я. Я уявляю собі збірку статей, органічно пов’язаних з собою, в якій було б дано: а) аналіз сучасного моменту; б) критичний огляд минулого, зокрема від 1918; в) програма найближчої будучини. Се мав би бути не так вступ до якоїсь планової нашої акції на політичній поли, а більше критичне завершення минулого для орієнтації новому поколінню. Тепер річ у сьому: а) чи Ви візьмете участь і на яку саме тему (Панейко згодився з цілою охотою); б) чи можете бути помічні при виданню брошури (статей). Скелет трактату я саме пишу і як тільки буде *in studio*^{*10} готовий, перешлю Вам (і П-ови) для розгляду і підбору тем, які бажали б Ви обробити, або в цілості або в доповненню. Раніше сього хотів би мати від Вас вказівку про те, де видати брошуру. В інтересі її морального і матеріяльного успіху треба її удержати в цензурнім виді і по можности друкувати в краю (скільки треба аркушів, щоб не було обов’язку подавати до цензури?), та в остаточнім разі можна б і тут, хоч се тактично незручно. Чи сі кошти, про які Ви писали раніше, 300.000 п. м. за аркуш, ще й доси нормальні, чи вже змінилися? Вкінці, чи знайшовся б хто у Львові, який причинився б матеріяльно до коштів (бо Панейко не може, Ви ледве, а я міг би взяти тільки частину на себе)? Велика полегша була б, якби статті можна друкувати наперед в яким органі, та де? “Гр.[омадський] Вістник” певно ані не відважиться на се, ані сам не відчуває потреби; він же-ж один з головних винуватців нещастя! Та з гори зазначаю, що в брошурі не плановані жадні особисті критики і докори, бо взагалі не має бути індивідуалізованя вчинків, заслуг і провин, тільки генералізованя: не х або у зробив те або занедбав ове, тільки ми робили одне, а завинили инше. Бо ж дійсно, хіба всьому винен Петрушевич, Кость Левицький і тов[...] Громада, яка бездіяльно, безкритично, прихильно, ба й коліноприклонно придивляється “успіхам” свого нац.[іонального] “уряду” цілих п’ять літ та одушевляється ними – не має жадного морального права звалювати тепер усю вину на своїх провідників; се треба було робити раніше. Всі одним миром мазані.

^{*9} *Pro domo sua* (лат.) – у власній справі, стосовно себе, з приводу себе

^{*10} *In studio* (лат.) – в неопрацьованому стані; тут: начорно

За сі інформації й поради буду Вам дуже зобов'язаний. Також рад би довідатися від Вас дещо про настрої у громаді.

Здоровлю Вас сердечно
С. Томашівський

№ 5

Лист-звернення Степана Томашівського до проводу Української народно-трудової партії (15 травня 1923 р.)

15.V.23.

Високоповажані Панове¹⁴,

Візваний висказати свій погляд на теперішню ситуацію і наші найближчі політичні завдання, я хочу радо вдоволити бажання Вп. ПП., одначе боюся, що напрям і зміст моїх заміток не піде назустріч їх сподіванням. Боюся, що Вп. ПП., подібно як і велика більшість тутешних земляків, з якими приходилось мені вести розмови на політичні теми, зацікавлені як не виключно то в першій мірі проблемами будущини і правдоподібністю дальшого розвитку міжнародних відносин, можливостями зміни тактики і методів та т. ин. – при чому сучасне і минуле не грає жадної ролі в сих процесах логічного думання, тільки певне, заложення, прибране в більш або менш догматичну форму, часто навіть заложення побудоване не на пізнанню, а на почуванню служить основою раціоналістичній спекуляції політичної думки. Кожде з них може бути в певнім часі і в певних обставинах вірне і корисне; та кожне з них може бути також, в иншій часі і в инших обставинах фальшиве і шкідливе. Такими пунктами виходу служать прим[іром] віра в безпосередній розвал теперішньої європейської системи та в близьку і неминучу перемогу совітської Росії над Польщею – в одних; ідея соборности за всяку ціну – у других; ідея державної незалежности а tout prix^{*11} – у третіх; цілющий характер ірландських методів і т. ин. – у сих і тих. Буває, що такими заложеннями служать навіть не теза, доктрина чи віра, а просто фраза без ясного позитивного змісту, як ось: держава в державі, одноцільний фронт, наша безправність та наша сила, непохитність політичних принципів і т. ин.

Політичний догматизм, як і всякий инший, не то не любить критики, а її просто виключає, домагаючись тільки одного з двох: так – так, ні – ні. Тому-то мене здивувало, коли я знайшов у земляків, з одного боку, таку різнородність політичних концепцій, неспільномірних і суперечних, яка підходить близько під поняття хаосу; та, з другого, вдарила мене велика одноформність у методі думання, розумування і діяльності. Ся проява очевидно не сьгоднішня, вона наша суто національна прикмета, якій м. ин. мусимо дякувати за вислід наших

^{*11} À tout prix (франц.) – за всяку ціну

п'ятилітніх зусиль; і даліші наші зусилля не скінчатся інакше, коли ми не зірвемо з дотеперішними методами національно-політичного думання, основаного на ірраціональних догмах або на раціоналістичних конструкціях будучини, а не станемо на садинок можливий і плодотворний ґрунт політичного емпіризму, досвіду з минулого, яким кождий з нас послуговується не тільки у сфері стислої науки, а і практичного життя; тільки тут знайдемо критичну міру для нашого минулого, належне зрозуміння нашого сучасного і Wertmasstab^{*12} для всяких програм на будуще.

Одним словом – всяку поважну дискусію на тему нашої дальшої політики уважаю доти передчасною, зайвою і шкідливою, доки наше безпосереднє минуле і сучасне становище не буде критично проаналізоване й оцінене. Що ми п'ять літ тому взяли до великого діла, не маючи до нього ні теоретичного, ні практичного підготування, здобутого власним досвідом, що ми не вміли досвіду інших народів відповідно принаровити до наших обставин і покористуватися – все те можна зрозуміти і виправдати; та коли б і тепер, по такій вимовній практичній лекції, яка трапляється раз на тисячку літ, ми не старалися зрозуміти її і присвоїти собі – в такім разі actum esset de republica nostra^{*13}. Та ся остання небезпека, на мою думку, дуже грізна.

* * *

Будучий історик нашого моменту стане перед психологічною загадкою. З одного боку він означить дату 15.III.23 як епохову, яка – при всій конвенціональності історичної дати – закінчує одну історичну добу а зачинає другу; та з другого боку, він ствердить безсумнівний факт, що подія, зв'язана з сею датою, не викликала жадного глибшого вражіння на сучасників, дарма що вона впала на них неначе ґрім з ясного неба: так вони були певні иншого висліду; що ся дата не стала відразу зворотним пунктом в розвитку нац.[онально]-політ.[ичної] думки, а тільки схарактеризовна як незначний антракт, перехідний епізод не з релігійного або філософічного пункту погляду, а такий, що не зміняє ні об'єктивних, ні суб'єктивних умов національного життя, його напрямку, засобів і перспектив. Хотячи розв'язати сю психологічну загадку, сей будучий історик буде приневолений поставити дві гіпотетичні альтернативи: а) або наша національна психіка 1923 р. була побита якоюсь органічною ненормальністю, коли вона була нечутка на реалізм страшних п'ятилітніх катастроф; б) або все те п'ятиліття, якого завершенням було рішення Конференції Амбасадорів, було історичним епізодом мало реальним, глибоко не пережитим, ні відчутим, тільки штучним, поверховим, в який ми не вложили ні нашої душі, ні нашого серця, якому в жертву ми не принесли себе свідомо і за якого вислід ми не взяли на себе моральної відповідальности. Одна з сих альтернатив (третьої – комбінованої

^{*12} Wertmaßstab (нім.) – показник, шкала вартості

^{*13} Actum esset de republica nostra (лат.) – рішення є стосовно нашої держави

не хочу допускати) мусить бути правдива: котра саме – не беруся рішати на сьому місци, та вже саме поставлення проблеми облегшити орієнтацію в тім комплексі дивовижних, на око, прояв, що наступили по 15.ІІІ.

Вже два місяці минуло від вирішення галицького питання, одначе досі не було ще у нас ні мериторичної оцінки самого факту з історичного і національно-політичного пункту погляду; ні найлегшого змагання прослідити об'єктивні і суб'єктивні причини сього фатального результату; ні найменшої спроби усталити політично-правну відповідальність за нього. Значить – не було досі найперших елементів для необхідного емпіричного методу в політичнім знанні і вмілости. Що більше, проявилися змагання в напрямі унеможливлення такого критичного процесу. Зустрічаємо такі кличі як: не говорім про минуле тільки про будуще, неначе б те будуще було зовсім відірване і незалежне від нинішнього; не шукаймо винуватців того що сталося, киньмо заслону на дотеперішні наші змагання; а вкінци: не зміняймо нічого в наших дотеперішних поглядах, методах, проводі і т. ин. Якби не те, що такі й їм подібні голоси можуть бути удокументовані кожної хвилі актами і пресовими органами всіх відтінків – то чужинець мусив би подібні твердження уважати якимсь жартом. А вже ніяк не повірив би він, що у нас урядово поширено один меморіял, якого автор, по старій конфесії анархіст, по новій конфесії “професор державного права”, виводить тоном непомильности *ex cathedra*^{*14}, що поширений досі у світі політичний принцип відповідальности урядів за їхні вчинки і висліди їхньої діяльности – то абсурдні пережитки монархічно-февдальних чи там буржуазних часів; що у нас демократичний уряд, поставлений з волі суверенного народу, невідповідальний, недоторканий і незмінний; що навпаки, за катастрофу 15.ІІІ і всі раніші відповідає одиноко суверенний народ і має покласти свою голову на шафот (духи Карла I і Людовика XVI^{*15}, *nominimed!*^{*15}); що коли рішення Конф.[еренції] Амб.[асадорів] несподівано впало на ґрунт затроєний легкодушним оптимізмом, то тому винен не уряд, який свідомо ширив сей оптимізм, а дурний демос, що давав себе ловити на безсоромні видумки; що обов'язком сього демосу є тільки далі мовчати і слухати приказів урядового маєстату та платити йому вічну дань: до 1 1/2 міл.[ьйонів] долярів, виданих протягом останних двох років, платити ще найменше по 10.000 долярів місячно на заграничну репрезентацію східно-галицького “моцарства”.

І не досить, що знайшовся такий “професор”, бувший і будучий “міністр”, який мав лице написати таке; не досить, що знайшовся “уряд”, який розкинув сей виріб по краю як авторитетний голос; та найбільше чудне се, що суверенний народ не тільки не замкнув автора до дому божевільних, а з великою набожністю вчитується у откровення політичної мудрости і щиро ладиться виконати всі вложені на нього зобов'язання й автора винагородить міністерською текою і

*14 *Ex cathedra* (лат.) – особливо авторитетно, беззаперечно

*15 *Nominimed* (лат.) – за назвою, іменем

купою доларів. І що ж, в таких обставинах, говорити про наше теперішнє становище, про програму дальшої акції, про можливості і вигляди дальшого розвитку? “Високий уряд за кордоном подбає про вас”. Ні, мої Панове, у нас нема найменших моральних передумов для розмов на тему найближчої будущини. Зрештою, не тільки моральних. Я вже згадував раніше про догматичність та хаотичність наших політичних принципів і кличів; на пункті практичних програм, очевидно, ще гірше.

Беручи загалом, наше громадянство, наскільки можу вже сьогодні оцінити, ділиться, мимо великої розбіжності основних умов, на дві більші групи: активістів (непередданих, принциповців і т. п.) і “реалістів” (“угодовців”). Досі були тільки перші, після 15.ІІІ легка диференціяція, в дійсності фіктивна. З розмов ведених з заступниками обох напрямів я зрозумів, що наш активізм (дивним дивом репрезентований польськими урядниками) базується передусім на вірі, що до двох місяців (обережніші кажуть: до двох років) прийде до польсько-большевицької війни і до повного зруйнування Польщі, що горе тому, хто наважився б до того часу переговорювати. На сім “активізм” і спиняється і дальшим не журиться. А “реалісти”? Одні з них впевняють, що їхній політ.[ичний] реалізм лежить у тому, що вони повернули від ідеї гал.[ицької] державности до соборности як більше актуальної, замість невдатної ідеї галицької автономії підносять поширену ідею галицько-володимирської автономії чи федерації; інші будують свій реалізм на переконанні, що поляки тільки і мріють про обсіпання нас всякими правами і здобутками для приспання нас, та що наша реальна політика повинна змагати до того, щоб не дати себе приспати, бо, мовляв, голий нікого не боїться, ergo^{*16} тоді він найсильніший.

Як бачимо, то наші активісти і реалісти такі близнята, що й не відрізнити одних від другийх. Се й не диво, бо вони діти апеорної догми, фікції, фрази. Результати обох напрямів не можуть, очевидно, бути інакші як були досі. Так було і так мусить бути доти, доки шляхом критичного аналізу минулого і сучасного та обсервацією життя чужих народів, не знайдемо і не навчимося уживати дійсного Wertmasstab^{*17} – у політичних прояв.

Звісно, є у нас одиниці, що не потребують сього виховуючого процесу; вони власним умом й інстинктом збагнули справжні секрети політичного життя і політичної творчости, одначе сього не досить; в часах повної демократизації нашого політичного життя здоровий політичний світогляд мусить бути добром загалу, якщо не маємо в колії це повторяти – наших помилок, злуд і недоречностей, якщо замість поступу, помноження національних дібр, моральних і матеріальних, всі наші зусилля, зриви, боротьба не мають кінчитися так як завсіди досі кінчалися, себто катастрофою, упадком, обіднінням, зневірою і масовою нац.[іональною] дезерцією.

^{*16} Ergo (лат.) – виходить, отже

^{*17} Wertmaßstab (нім.) – показник, шкала вартості

Сей зворот мусить бути доконаний тепер, а се з двох причин: 1) се мабуть остання лекція, дана нам історією, яка або приневолить нас до основного самопізнання, самокритики і самопоправи, або погребе нас безповоротно раз назавсіді в наших власних руїнах; тому кождий, кому дорога укр.[аїнська] нац.[іональна] ідея і доля нашого племені на заході, той не тільки не спротивиться отьому генеральному іспитови нац.[іональної] совісти, а, навпаки, доложить усіх зусиль і впливів, щоб сей процес уздоровлення спричинити, приспішити й основно перевести. 2) Хіба трудно уявити собі момент більш підходячий психологічно до такої ініціативи як саме теперішній: 5-літня боротьба, катастрофа 15.ІІІ, новий правний стан, нові орієнтації, критичне відношення до уряду й інших партій і т. ин.

Як сей зворот має доконатися? а) Поперед усього визволитися з-під нашого власного терору, який під гаслом одноцільного фронту і спільної лінії анатемізує згори кожду прояву критичної, навіть найщиріше подуманої думки, навіть кожду дискусію на лоскотливі теми. Така вразливість була нездорова, неморальна і шкідлива вже й раніше і не давала себе оправдати, тепер же вона зовсім безглузда і вельми небезпечна. Тому треба рішуче зірвати з дотеперішню тактикою і відкрити нашу пресу і наші збори для основної дискусії про останне п'ятиліття, для оцінки ідей, подій, людей, заслуг і провин, успіхів і помилок.

б) Вибрати окрему комісію, зложену з незалежних одиниць, які не були відповід.[альними] членами уряду, й уповажнити її до основної контролі всеї нашої політичної, воєнної, фінансової діяльності 1918–1923 при помочи переслухань, вгляду в акти, зокрема дипломатичні, в рахунки приходів і видатків і т. ин.

Я уявляю собі вибір сеї комісії так: 3 чл.[ени] Н.[ародного] К.[омітету] + 3 чл.[ени] Н.[ародного] З.[ізду] + 3 чл.[ени] р.[адикальної] П.[артії] + 3 чл.[ени] з ост.[альних] груп Н.[аціональної] р.[ади]¹⁶.

Для загальної орієнтації, в яких напрямках мала б обертатися діяльність сеї контрольної комісії, зазначу ось які головні питання: 1) зорієнтованість і поінформованість у часі вел.[икої] війни; 2) приготування до самочинної розв'язки в 1918; 3) акт 1.ХІ.1918; 3а) організація держави; 3б) відносини до В.[еликої] України; 4) боротьба у Львові і причини її невдатности; 5) дальша воєнна акція і причини її неуспіху; 6) евен.[туальні] можливости заключення гонорового миру з оружем в руці і під опікою мир.[ової] конф.[еренції]; 6а) утворення диктатури; 7) воєнна і політична акція за Збручем, доля Г.[алицької] армії; 8) дипломатична акція в 1918/19, зокрема на мир.[овій] конференції в Парижі; 9) рішення м.[ирової] к.[онференції] 25.VI.1917 і справа статуту¹⁸; 10) формування уряду у Відні¹⁹, уступлення Голубовича²⁰, Панейка й ін.; 11) конференція у Спа²¹ і трактат у Севр²²; 12) ризькі переговори²³; 13) галицька самостійність й англійська легенда²⁴; 14) Антанта і Галичина, Союз Народів; 15) можливости розв'язки гал.[ицького] питання по 1920 р.; 16) соймові вибори²⁵; 17) терор²⁶, Рига I, Рига II, Силезія²⁷, Генуя²⁸; 18) рішення К[омітету] Амбасадорів.

Що тільки по перевірненню й усталенню й оцінці сих фактів можна буде говорити про програму на будуще, так щоб в основу її не лягло нічого хибного, нічого фіктивного з минувшини і сучасности.

№ 6

Лист Степана Томашівського до Володимира Охримовича (23 червня 1923 р., Берлін)

Берлін. 23.VI.23

Високоповажаний і дорогий Пане Меценасе,

Виїхавши п'ять тижнів тому назад із Львова, раніше ніж мені зразу бажалося, я виніс з собою болуче вражіння великого політичного занепаду нашої тіснішої батьківщини – Галичини, про що моїх поглядів я не скривав перед Вами, а навіть – як мені здавалося – був у них не дуже далекий від тих, які й Ви висловлювали. Сей близький напрям, хоч і не по тій самій лінії, наших думок був мені настільки приємний, що давніше часто заступали ми діаметрально протівні погляди на наші громадянські справи.

У песимістичнім настрою, що його вивозив зі Львова, була одначе іскорка надії на краще: я думав, що Народний з'їзд, день по моїм виїзді, принесе таки перелім у смертоносній атмосфері, яка огортала щораз більше наше громадянство; що з реорганізацією н.[ародно]-д.[емократичної] партії, *in capite et membris*^{*18} почнеться повільний процес регенерації ідейно- і практично-політичного життя; правдоподібність, що Вам припаде честь і тягар проводити сьому зворотови, робила сю надію реальною, хоч без зайвого оптимізму. З'їзд відбувся; Ви станули на чолі партії, реорганізація партії пішла в хід; від того часу минув місяць; тож чейже можливо говорити вже про перші наслідки реформ.

Про се я й хотів би писати сьогодні. Сподіваюся, що не побачите у моїм листі вмішування у справи, до яких не маю безпосереднього діла; навпаки, я певен, що Ви, людина загально звісна з своєї щирости і повної гармонії думки і слова та особливо цінена з сеї причини, зрозумієте й належно оціните повну відкритість з мого боку, оправдану нашими дотеперішними взаєминами і вільну від усякого менторства і влізливости, кермовану виключно турбою про долю рідного краю.

Як зазначено, в часі з'їзду не було вже мене у Львові; подрібних звітів про його хід також не мав; так само і про праці нового Н.[ародного] К.[омітету]. Все-таки наша преса, краєва і закордонна, принесли чимало вісток, які дозволяють виробити собі загальний погляд на нову ситуацію в краю, – образ, правдоподібно, поверховний, одначе з тільки характеристичними прикметами, що трудно мені уважати його нереальним, чисто суб'єктивним. Наперед маю

^{*18} *In capite et membris* (лат.) – у проводі та членстві

вражіння, що з'їзд був загалом невдатний, він політично неясний, тактично гетерогенний, технічно і персонально компромісово-коаліційний. Сей характер відбився і на ухвалах з'їзду і на складі Н.[ародного] К.[омітету] та всій дальшій діяльності партії. До деякого ступеня Панове бажали собі такого ходу і свідомо змагали до того, щоб виминути всі внутрішні конфлікти, з огляду на поляків.

Ну і який з того наслідок? Як старий Н.[ародний] К.[омітет] був наперед послухним органом закордонної кліки, а пізніше мав лише тільки сили, щоб заявами обороняти себе від закидів нелояльності, угодовства тощо, так і новий йде тим самим шляхом з тою одинокою ріжницею, що починає з противного кінця як його попередник: наперед обороняється, виправдовується і перепрошує, а далі ставатиме щораз послушніший “диктаторови” і його фамілії – як було раніше. Першою ластівкою того повороту до старого курсу була недавня заява Н.[ародного] К.[омітету], що він не думає про жадну угоду, явище дуже незвичайне в життю політичних партій. Очевидно угода після 15.III не була і не є можлива, і ще так буде дуже довго (і то не з вини віроломности поляків, а з нашої політичної безвартности). Та всі заяви за або проти не мають жадної рації і приносять тільки шкоду. Перед Нар.[одним] з'їздом і під час його забагато говорено й раховано не можливість корисної угоди, – се було шкідливе; тепер же відпекування угодовости – коли ніхто нам угоди не пропонує – є компромітуюче, і регабілітує всіх тих, що живуть із “принципіальности”. Зрештою заява нічого не допомгла, вона тільки осміла всіх терористів, яких тактика доходить до “зазиву” “Укр.[інського] Скитальця” в ч. 12.

ПРИМІТКИ

¹ Девід Ллойд Джордж (1863–1945) – англійський політик, лідер Ліберальної партії, у 1916–1922 рр. прем'єр-міністр Великої Британії. Голова британської урядової делегації на Паризькій мирній конференції. Виступав проти окупації Польщею Східної Галичини, був прихильником її самовизначення.

² Йдеться про розпорядження російського імператора Олександра II, спрямоване проти українського національно-культурного руху і підписане 18 травня 1876 р. в місті Емс у Німеччині.

³ Дмитро Донцов (1883–1973) – публіцист, літературний критик, політичний діяч, ідеолог українського націоналізму.

⁴ Василь Панейко (1883–1956) – громадський і політичний діяч, журналіст, державний секретар ЗУНР у 1919 р., заступник голови і голова української делегації на Паризькій мирній конференції. Після анексії Східної Галичини Польщею був прихильником концепції нової східноєвропейської конфедерації, в якій Україна, включаючи Галичину, була б у союзі з Росією.

⁵ Станьчики – польське політичне угруповання консервативного спрямування в Галичині. Виникло в другій половині 1860-х років. Виступало за надання Галичині широкої автономії в рамках імперії Габсбургів. Після порозуміння з династією (1867 р.) представники угруповання зайняли провідне становище в державно-політичному житті Галичини. Працюючи в крайовій і державній адміністрації, творили основи для свого майбутнього державного будівництва.

⁶ Варшавські позитивісти – польська суспільно-політична течія в Королівстві Польському (1870–1880-і роки), яка проповідувала ідеї органічної праці на протигагу радикальним напрямам – соціалістам і анархістам. Прибічники органічної праці – група молодих публіцистів і письменників

(Александр Свентоховський, Болеслав Прус та інші) – закликали до діяльності, спрямованої на підвищення економічного та культурного рівня життя суспільства і здатності його до самоорганізації.

⁷ Див. Святе Письмо, Євангелія від Матвія (7, 6): “не кидайте перел ваших перед свиньми, щоб не потоптали їх ногами”. Тут маються на увазі національні ідеали, які не слід виставляти на сміх чи наругу перед негідниками.

⁸ Агенор Голуховський (1812–1875) – польсько-австрійський політик, намісник Галичини в 1849–1859, 1866–1867, 1871–1875 рр.

⁹ Казімеж Бадені (1846–1909) – польський політик, намісник Галичини в 1888–1895 рр., прем'єр-міністр Австро-Угорщини в 1895–1897 рр.

¹⁰ Міхал Бобжинський (1848–1935) – польський історик, правник і політик, намісник Галичини в 1908–1913 рр.

¹¹ Сен-Жерменський договір – мирна угода між державами Антанти і Австро-Угорщиною, підписана 10 вересня 1919 р. у Сен-Жермен-ан-Ле поблизу Парижа. Сен-Жерменський договір санкціонував розпад Австро-Угорської імперії й утворення національних держав-наступниць. Згідно із 91-ю статтею договору Австрія зрікалася суверенних прав над Галичиною на користь держав Антанти.

¹² Йдеться про рішення конференції послів держав Антанти від 15 березня 1923 р. про визнання суверенітету Польщі над Галичиною.

¹³ 26 вересня 1922 р. польський Сейм прийняв закон, що передбачав запровадження у трьох галицьких воєводствах територіального самоврядування. Закон не був втілений у життя.

¹⁴ Як можна судити зі змісту послання та дати його написання, воно адресоване до лідерів Української народно-трудової партії.

¹⁵ Йдеться про англійського короля Карла I (1600–1649) і французького короля Людовика XVI (1754–1793), яких було страчено під час революційних подій.

¹⁶ Українська Національна Рада (УНРада) – законодавчий орган ЗУНР. Створена 18 жовтня 1918 р. у Львові. 13 листопада 1918 р. УНРада проголосила утворення ЗУНР. 9 червня 1919 р. Президія УНРади і уряд ЗУНР передали свої конституційні повноваження Є. Петрушевичу як диктаторові, надавши йому право виконувати всю цивільну і військову владу.

¹⁷ 25 червня 1919 р. Найвища рада мирної конференції у Парижі винесла постанову, яка уповноважувала Польщу продовжити свої воєнні операції до річки Збруч, тобто давала згоду на окупацію Польщею Східної Галичини.

¹⁸ Йдеться про проект статуту для Галичини, схвалений Паризькою мирною конференцією. Відповідно до його статей, Галичина мала бути уконституйована як окрема автономна область у межах Польщі з власними парламентом і урядом.

¹⁹ Після поразки українських визвольних змагань Є. Петрушевич оселився у Відні і в червні 1920 р. створив там уряд диктатора, який розгорнув активну дипломатичну діяльність, домагаючись від держав Антанти усунення з Галичини польської окупаційної влади та надання українцям можливості для відродження власної незалежної держави.

²⁰ Сидір Голубович (1873–1938) – громадський та політичний діяч, голова уряду ЗУНР у січні–червні 1919 р.

²¹ У розпал польсько-радянської війни, що тривала з травня 1920 р., у конфлікт втрутилися західні держави. У липні 1920 р. в ході міжнародної конференції в Спа уряд Великої Британії звернувся до польського і радянського урядів з вимогою розпочати мирні переговори, які мали б відбуватися в Лондоні. Британський уряд вимагав від Варшави в переговорах з більшовиками виходити з необхідності визнання кордону по так званій лінії Керзона. Польський уряд погодився з цими умовами, як і з тим, що поряд з урядовими делегаціями Росії, Польщі, прибалтійських країн і Фінляндії, які вестимуть переговори про укладення миру, до Лондона будуть запрошені репрезентанти Східної Галичини – для того, щоб представити свої інтереси й справи учасникам конференції. Але невдовзі ситуація на фронтах змінилася на користь Польщі, і польський уряд відмовився від цих пропозицій.

²² Йдеться, очевидно, про договір між державами-переможницями у Першій світовій війні і Туреччиною, підписаний 10 серпня 1920 р. у місті Севр (Франція).

²³ Йдеться про переговори між представниками радянської Росії та радянської України, з одного боку, і Польщі, з другого, які розпочалися в серпні 1920 р. в Мінську, а згодом, з 21 вересня, були продовжені в Ризі. Їх завершальним пунктом стало підписання 18 березня 1921 р. Ризького мирного договору, який завершив польсько-радянську війну 1920 року. Згідно з умовами миру, за Польщею залишалось приблизно 180 тисяч км² території українських і білоруських земель.

²⁴ Позиція британського уряду в українському питанні на Паризькій мирній конференції, зокрема його неприхильне ставлення до анексії Галичини Польщею, породила в українських політичних колах віру в готовність Великої Британії підтримати домагання уряду Є. Петрушевича про усунення з краю польської окупації та відродження української державності.

²⁵ Йдеться про вибори до сейму і сенату Польщі в листопаді 1922 р., які українці Галичини на заклик провідних національних політичних сил бойкотували.

²⁶ Маються на увазі, очевидно, переслідування польськими властями в Галичині учасників українських визвольних змагань, що поверталися додому, та репресії проти членів Української військової організації після замаху її бойовиків на голову Польської держави Юзефа Пілсудського 25 вересня 1921 р.

²⁷ Йдеться про вирішення справи Сілезії. Згідно рішення Ліги Націй від 1922 р., Польщі було надано частину Верхньої Сілезії з містами Катовіце і Хожув.

²⁸ На міжнародній конференції в Генуї (10 квітня – 19 травня 1922 р.) британський прем'єр-міністр Д. Ллойд Джордж виступав за якнайскоріше розв'язання проблеми східних кордонів Польщі та вирішення долі Східної Галичини. Британський уряд наполягав на включенні до порядку денного конференції питання про міжнародний статус Східної Галичини. Однак за підтримки французького уряду делегації Польщі вдалося відхилити розгляд галицького питання політичною комісією конференції.

STEPAN TOMASHIVSKYI ON THE EXPERIENCE OF STATE LIBERATION STRUGGLE OF UKRAINIANS

Mykhaylo SHVAHULYAK

The Ivan Franko National University of L'viv,
the Chair of the New and Modern History

The defeat of Ukrainian national revolution brought the elite of the Ukrainian society in Galicia to think about the goals of national social movement and the prospective for its growth, which were based on the reflections over the recent liberation struggle and the assessment of actual political situation. A new political fraction – the Ukrainian conservatism – was being formed by the members of Ukrainian cultural, educational, financial, and economic societies, cleric hierarchy coteries, and intellectuals who were distanced from Ukrainian radical politicians that chose the line of confrontation with the Polish state and believed in the downfall of the postwar European system. The conservative politicians tried to review the previous concepts and practices in the national policy taking into consideration the unsuccessful experience of the liberation struggle. The group of history scholars from the Taras Shevchenko Scientific Society, and its central figure Stepan Tomashivskyi (1875–1930)

initiated the cause. In the newspaper articles and in the letters to his proponents and other Galician political figures he critically analyzed the evolution of the Ukrainian political thought and the national movement under the new system of international relations, which were formed after the First World War.

Key words: the consequences of Ukrainian national revolution, the Ukrainian political thought, the national movement in Galicia of the interwar period, the Ukrainian conservatism, Stepan Tomashivskyi, correspondence.

СТЕПАН ТОМАШИВСКИЙ ПРО ОПЫТ ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БОРЬБЫ УКРАИНЦЕВ

Михаил ШВАГУЛЯК

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра новой и новейшей истории

Неудача Украинской национальной революции вызвала среди элиты украинского общества Галичины необходимость очертить задачи национального общественного движения и перспективы его развития, которые базировались на осознании недавней освободительной борьбы и оценке актуального политического положения. Независимо от радикальных украинских политиков, которые выбрали курс на конфронтацию с Польским государством и верили в быстрый развал послевоенной европейской системы, в среде украинских культурно-просветительских и финансово-экономических организаций, в церковно-иерархических кругах и среди интеллектуальной элиты формировалось новое политическое течение – украинский консерватизм. Консервативные политики попытались пересмотреть прежние концепции и практику национальной политики, учитывая неудачный опыт освободительной борьбы. Инициативу в этом деле проявила группа ученых-историков из Научного общества имени Т. Г. Шевченко, центральной фигурой которой стал Степан Томашивский (1875–1930). В газетных статьях и в письмах своим единомышленникам и другим галицким политическим деятелям он критически анализировал развитие украинской политической мысли и национального движения на фоне новой системы международных отношений, сложившейся после Первой мировой войны.

Ключевые слова: последствия Украинской национальной революции, украинская политическая мысль, национальное движение в междувоенной Галичине, украинский консерватизм, Степан Томашивский, переписка.

Стаття надійшла до редколегії 2.11.2007

Прийнята до друку 18.12.2008